

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 316.9:159.9.019Гончар

Ю. Л. Афанасьєв, Н. П. Коваленко

ЗБИРАЦЬКА ТА ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ГОНЧАРА ТА ЙОГО СПАДКОЄМЦІВ І ПОСЛІДОВНИКІВ

Стаття присвячена збирацькій та дослідницькій діяльності І. Гончара та його послідовників, що вилілась у створення музею нової формації, метою якого стає не тільки збереження примірників народної творчості, а й активне пропагування рідної мови, співів, святкових обрядів та традицій на території музею та за його межами.

Ключові слова: І. Гончар, народна культура, музейні експозиції.

Творчість громадського та культурного діяча, скульптора, графіка, живописця, народознавця, дослідника, Заслуженого діяча мистецтв УРСР, Лауреата Державної премії ім. Т. Г. Шевченка, Народного художника України Івана Гончара займає вагомe місце серед мистецьких здобутків в нашій країні ХХст. І. М. Гончар - один з ініціаторів створення Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Музею народної архітектури та побуту України, засновник відомого в Україні та за кордоном Громадського музею, який з 1960-х рр. стає осередком українського національного відродження.

У всіх напрямках творчості майстра прочитується невідомо життєва правда у відтворенні дійсності задля збереження майбутньої культури. Вилучати, зберігати минуле, творити сьогодення, історію народу, передавати традиції, звичаї задля розвитку культури спільноти, ідентифікації нації. Людині для повноцінного життя, формування як особистості потрібна ідея. Це те, за допомогою чого суспільство здолає всі перешкоди. Ідея - це те заради чого всі досягнення, це єдність і взаєморозуміння. Це струнка не тоталітарна ієрархія, спільнота, вертикаль влади якої сформована на громадських засадах, за вибором авторитету, а не інститутом влади. Це єдність, збереження, а також накопичення духовних і матеріальних благ, на гармонічно поєднане суспільство, яке не розірване релігійними, політико-регіональними та мовними проблемами. Таким чином, ідею культури, як поєднуючий елемент у єдиному просторі, Іван Гончар хотів воскресити замість діючої тоталітарної моделі суспільства. Виховавши єдність культури, релігії, народ буде збагачуватись, примножуватись, процвітати, буде здатний вдосконалити систему, де духовна міцність буде запорукою захисту від зовнішнього протистояння. Поєднати, відкрити цю цілісність, і, таким чином, мати змогу захистити себе, вивчити, цінувати національне, щоб вийти в культуру інтернаціональну, єдиним мати рівність і вагу в інтернаціональному суспільстві. Про таку єдність дбав Іван Гончар, збираючи по зернах, по крихтам культурну спадщину, ведучи просвітницьку педагогічну діяльність, вивчаючи історію, поєднуючи народ у страшнім кривавім сьогоденні, віруючи надіючись на майбутнє, вибудовуючи ідею єдності нації. Іван Гончар неспинно і невгамовно проповідував своїми вчинками і життям визволення духу українського народу. Його мрія, його віра була втілена в життя.

Протягом чотирьох десятиліть, не припиняючи працювати як художник, Іван Гончар вів збирацько-народознавчу роботу, результатом якої стала унікальна збірка творів народного мистецтва та українських стародруків.

Вивчені нами в процесі роботи над обраною темою літературні джерела складають три групи. Перша - праці загального (довідкового) характеру, в яких містяться окремі

відомості про життя та творчість І. Гончара в контексті художнього життя України; друга - інтерв'ю з І. Гончаром, щоденники майстра та спогади його послідовників; третя - публікації в періодичних виданнях, присвячені діяльності художника, які в свою чергу поділяються на прижиттєві матеріали, що висвітлюють події з життя і творчості І. Гончара та статті, що були опубліковані після смерті митця.

Перша група джерел містить інформацію загального характеру, проте є важливою в контексті осмислення часу, в якому жив та працював Іван Гончар. Другу групу досліджень складають публікації в яких використовуються особисті спогади І. Гончара, а також спогади послідовників та відомих діячів культури. Найвагомим серед яких є книга «Терни і лаври» Гончара. До третьої групи відносяться публікації в періодичних виданнях, в яких містяться окремі факти з життя та творчості Гончара, репортажі, фото найвідоміших робіт та виставок. Головні події життя майстра, етапи творчого та життєвого шляху висвітлено в статтях М. Кагарлицького, І. Пошивайло та ін

Як свідчить аналіз існуючих робіт, присвячених життю та творчості І. Гончара, найменш дослідженою є саме збирацька та дослідницька діяльність майстра та його спадкоємців та послідовників, тобто та сторона його діяльності яка мала чи не більше суспільне значення, ніж його власна художня творчість. Тому метою цієї статті є висвітлення саме цієї сторони багатогранної діяльності І. Гончара - збирання та дослідження артефактів української народної культури - діяльності, яка стала справою життя і його спадкоємців та послідовників.

Повернувшись з війни, яку він чесно пройшов до переможного фіналу, Іван Гончар відразу одягає найулюбленіше своє вбрання - вишиванку та починає працювати над створенням музею. У цей час він пише: «Вже ніхто не поверне тої втрати, яку Україна потерпіла в мистецькому надбанні за свою історію. Ті залишки по селах та містах, що вистояли неймовірно лихоліття руїни 30-х рр. та Другої Світової війни зметені з лиця землі. А разом з ними - і всі види народної творчості, цінні архіви і бібліотеки. Залишилися жалюгідні рештки, народна творчість виродилась, принаймні в тій формі, в якій була» [4, 480].

З весни 1957р. почалися систематичні подорожі Івана Макаровича по Україні: Поділля, Донбас, Буковина та Київщина. Його цікавить одяг, вишивка, кераміка, домашнє начиння та оздоблення, козацька зброя, речі культового значення, письмена, ікони, тощо. Іван Гончар відкрив другий український фронт за істину та духовність, і боротьба ця виявилась тривалою.

Гончар закінчує будувати свій двоповерховий будинок, куди переїздить у 1958р. та розгорне там історично-етнографічний музей, який згодом приверне до себе неабияку увагу. Колекція музею з року в рік поповнювалась новими експонатами, що викликало у відвідувачів значну цікавість та повагу до господаря. З роками музею вдалось зібрати велику бібліотеку рідкісних книг та колекцію іконопису. В музеї зберігається ікона «Ангел зі свічкою» пензля Т.Г.Шевченка, народні картини, серед яких «Козак Мамай», полотна безіменних народних живописців, а також відомих майстрів В. Штейнберга, А.Маковського, А.Ждахи, М.Івасюка. В колекції понад 800 рушників, килими, традиційне народне жіноче і чоловіче вбрання, зразки порцеляни, козацькі шаблі та стародавні музичні інструменти, а також речі та предмети, які були знайдені в результаті розкопок на місці зосередження Черняхівської та Трипільської культур, тощо. За кожним експонатом багаторічна історія.

У щоденниках та спогадах І.М. Гончар детально описує історію надходження предметів, що дозволяє робити висновки щодо принципу їх добору

В кожному селі Іван Гончар розпитує і скрупульозно записує дані про наявність ремісників, народних майстрів. Зібраний матеріал став унікальним, адже офіційної інформації про майстрів (надомників) у 1960 рр. ще не було. І.М.Гончар записує історію та статистику щодо кожного художнього промислу

До кінця 60-х рр. колекція Івана Гончара нараховувала близько 7 тис. експонатів, з яких близько 2500 - зразки народного ткацтва. Народна кераміка була представлена 600 експонатами. Колекція народного малярства налічувала 700 одиниць. Додамо до цього колекцію дерев'яного різьблення, великоднього і побутового скла. Бібліотечні фонди, до складу яких входив і фонд Аркаса, нараховували понад 2000 одиниць. Іван Гончар вбачав в предметах народної творчості не стільки результат творчого пошуку окремого художника і ремісника, скільки конкретний у певному часі і місці прояв єдиної української культури.

Специфіка зібрання Івана Гончара порівняно з експонатами «Музею народного мистецтва» має справді народний характер, що скоріше споріднює її з колекціями краєзнавчих музеїв, де представлені предмети, переважно створені в умовах села, поза державними промислами, конкурсами та преміями.

Громадський музей водночас являв собою творчу лабораторію де збиралися односторонні різного професійного рівня, але однаково палаючі любов'ю до мистецтва і України.

Рідко коли художник може похвалитися такою кількістю спадкоємців. Не кожен майстер знайде в собі стільки духовних сил та витримки, щоб протягом

всього життя займатися мистецькою, науковою та просвітницькою роботою. І.Гончар виховував духовно свідомих громадян, готуючи гідну зміну.

З 1960р. двері хатнього музею-майстерні завжди відкриті для кожної талановитої людини. І.Гончар - той самий учитель, до якого приїздять з різних міст і містечок, щоб подивитись на дивовижний музей, до нього звертаються студенти художніх учбових закладів по допомогу та підтримку. Кожен талант розкривався завдяки його серцю, то ще одна барва у безодній палітрі майстра. У кожному бачить він єдину і неповторну особистість: ще одна зірочка на високому небі України.

Ось як описує свої враження художник Микола Стратілат після зустрічі з майстром: «Він все це не тільки зібрав, а й відкрив для людей. Пригадую скільки тут було відвідувачів. Я навчаючись у художньому училищі, а потім у поліграфічному інституті, майже щодня приходив сюди, щоб послухати рідну мову, пісні, напитися очима не буденної краси народного мистецтва» [1, с.172].

До оселі Івана Макаровича приходили дуже різні люди, відомі і невідомі. Приходив Антоненко-Давидович, не раз бував у музеї оператор і режисер кіно Юрій Ткаченко, тут він надихався на створення нових картин. Саме в майстерні Івана Гончара визріла думка стати митцем у майбутнього лауреата Шевченківської премії Василя Вільшука та Володимира Савчука.

Довкола музею ширилося і формувалося коло ентузіастів народної культури. З'явилися й прихильники народних звичаїв й обрядів. Колядницькі ватаги сформувалися найперше в консерваторії, університеті, а потім у політехнічному інституті, художньому та медичному. Музей став осередком гуртування студентської та робітничої молоді. Усім знайшлася робота, художники виготовляли маски та костюми, інші майстрували колядницькі зірки, розучували щедрівки та намічали маршрути для кожної ватаги. Насамперед, відвідували відомих, шановних людей, які прихильно ставилися до народних звичаїв, при цьому не минаючи громадських місць, вокзалів, універмагів, тощо. Іван Макарович охоче допомагав реквізитом із свого гардеробу, дбаючи про те, щоб усі були одягнені відповідно того чи іншого регіону України.

Слава про відродження звичаїв в Києві почала розходитись усюди, навіть там, де все вже геть затерлося і позабувалося. Поступово в середовищі ентузіастів визріла думка про те, що треба братися за відродження веснянок, свята Купала та інших народних звичаїв. У цих заходах приймав участь нині відомий фольклорист, кандидат мистецтвознавства, лауреат національної премії України ім. Т.Шевченка Леопольд Ященко. Серед учасників зібрання були тоді ще молоді студійці народного хору, а нині

відомі артисти: Ніна Матвієнко, Раса Решетняк, Олесь Харченко та інші. Іван Гончар завжди допомагав гарно вбратися у народні костюми, сприяв численним святковим виступам. Так народився хор «Гомін». Найважливішим є те, що започатковані за участю Івана Гончара народні календарні свята у Києві живуть і нині.

Ті засади, на яких почав митець свою роботу, коли плекав і втілював у життя свої задуми, дали змогу розвинутися музеям нової фундації. Музей не стільки стає архівом чи навіть складом речей, а поступово починає являти собою принципову нову музейну одиницю, так би мовити розпочинає сторінку музеїв майбутнього. Гончар розробив і втілював у життя зовсім нову концепцію музею, створивши не лише храм традицій та реліквій, а побудувавши музей живої української культури з її національною, а не класовою специфікою. Іван Макарович Гончар дозволятиме відвідувачам і навіть заохочуватиме спілкуватись з експонатами, як з живими свідками історії, вбиратися в строї, грати на музичних інструментах. В багаточисленних книгах відгуків про музей побажання, враження людей не тільки з України, але й всього світу, підтверджують слова митця: «Тільки національне можливе як гідна одиниця інтернаціонального».

Якщо найвідоміші музеї світу розробили на цей час схожу концепцію розвиваючого музею-комплексу, то ідеї Івана Гончара на українських теренах були впроваджені вперше в 60-ті роки минулого століття. Він не виїздив за межи країни, а навпаки приймав гостей звідусюди, ознайомлював зацікавлених з своїми аутентичними ідеями, які впроваджував в своєму музеї. Нажаль, сьогодні вважається, що пріоритет в запровадженні науково-розвиваючих програм в музейній справі, особливо для розвитку дітей, мають західні музеї.

Іван Макарович відгукався на прохання про допомогу у створенні музейних експозицій. Для нього не було важливим престижність або розмір музею, головною мотивацією було збереження культурних пам'яток, а з ними і збереження традицій, що сприяло ідентифікації українського народу. Допомагав зробити експозицію в Переяслав-Хмельницькому музеї. Приймав участь у створенні та влаштуванні експозиції на території Національного Музею народної архітектури та побуту в м. Києві. Приймав активну участь у розбудові етнографічного музею в Михайлівській церкві та дзвіниці в селі Ковалина Переяслав-Хмельницького району. Це невеликий перелік справ майстра для збереження спадщини народу, яку продовжили та розвивають його нащадки та численні учні: його син Петро Іванович Гончар - директор музею І.Гончара; Н.М.Матвієнко - дружина та вірна соратниця П.І.Гончара, народна артистка України, всім відома співачка та діяч культури; І.П. Гончар - онук великого майстра. Закінчивши Академію мистецтв в Києві, майстерню іконографії та сакрального мистецтва під керівництвом академіка М.Стороженка; А.Гончар - випускник Академії мистецтв в Києві, майстерні станкового живопису професора Ф.Гуменюка; А.П.Матвієнко - продовжувач справи своєї мами, солістка народного хору, активна учасниця культурних заходів музею.

З перших днів роботи музею І.Гончара (нині це Національний центр народної культури) Петро Гончар та його дружина Ніна Матвієнко приймали активну участь в його становленні. Вони всіляко примножують це унікальне етнографічно-мистецьке зібрання. Сьогодні в центрі національних культур музею Гончара знаходиться державний Всеукраїнський спеціалізований науково-дослідний центр і культурно-освітній заклад, що розбудовується на нових засадах згідно з принципами, закладеними його фундатором. Він постає не лише як меморіально-мистецтвознавча установа. Його метою є зберігання, дослідження та популяризація найбільшої в Україні приватної етнографічної колекції. Він також є авторитетним науково-мистецьким центром де організовуються польові фольклорно-етнографічні експедиції, влаштовуються науково-практичні конференції, семінари та лекторії, проводяться святкування, виставки, засідання народознавчого та мистецьких клубів.

Однією з найвідоміших акцій стають щорічні національні «гончарівські» читання. Функціонує краєзнавчий клуб «Пам'ять роду». Ось лише стислий перелік тематик його засідань: «Символи і обереги», «Українська народна пісня традиції і сучасність», «Символіка в українських колядках і щедрівках», «Вінок в українській обрядовості». Ознайомившись тільки з деякими аспектами життя музею стає зрозуміло що незмінним кредо музею є збирання та зберігання кращих зразків українського мистецтва, їх ґрунтовне вивчення, популяризація з метою осмислення, відродження та подальшого розвитку самобутніх традицій української народної культури в епоху не такого явного як тоталітаризм, але не менш підступного ворога - глобалізаційної моделі розвитку суспільства.

Сьогодні чуються голоси що поїзд народного мистецтва відстав і нема потреби його повертати, що народна творчість взагалі не мистецтво. Такі думки висловлюють навіть деякі дипломовані мистецтвознавці. Але без народного мистецтва світ не можна вважати цивілізованим, а особистість інтелігентною, культурною, не знаючи насамперед, своєї мови, мистецтва, історії неможливо гідно перебувати не тільки в культурницькому, а і в будь-якому просторі. Поки живі плоди праці І. Гончара і горить полум'я творчої наснаги його послідовників не зупиниться цей потяг!

Список використаної літератури

1. Гончар І. Виходити з народності / І. Гончар // Образотворче мистецтво. - 1988. - №4. - С. 9; 12-14.
2. Гончар І. «Майстер, або Терни і лаври Івана Гончара» / І. Гончар, упоряд. та авт.. щоденникових нотаток Н. Поклад; кер. проекту та авт. передм. В. Яременко.- К.: МАУГІ, 2007. - Вип.10. - 708 с.: іл
3. Гончар І. Український рушник / І. Гончар // Україна. Наука і культура: щорічник – К.: Знання, 1968. – Вип. 22. - С. 421-429
4. Бенфугаль Т., Дубиківська Л. Натхненний творчістю народу / Т. Бенфугаль, Л. Дубиківська // Київ. - 2003. - №5. - С.164-192
5. Всесоюзна художня виставка 1951 року. І. Гончар «О.М. Горький»
6. Галайчук А. Відкриття меморіальних дощок / Г. Волощук // Вечірній Київ. - 1958. - №122 . - 26 травня.
7. Гончар Іван (1911 - 1993) // Енциклопедія українознавства / голов. ред. В. Кубійович. - Перевид. в Україні, репринт, відтворення вид. 1955 - 1984 рр. - Львів, 1994. - Т. 2.- С. 410.
8. Гончар Іван Макарович // Українські радянські художники: довід. / уклад. Р.О. Даскалова та ін. – К.: Мистецтво, 1972. - С. 108

Стаття надійшла до редакції 18.09.2011

Y. L. Afanasyev, N. P. Kovalenko

RESEARCH IVAN GONCHAR AND HIS HEIRS AND FOLLOWERS

The article is devoted research activity of I. Gonchar and his followers, that outpoured in creation of museum of new structure, the purpose of which is become by not only the maintainance of copies of folk creation but also active propaganda of the mother tongue, singing, festive ceremonies and traditions on territory of museum and after his limits.

Key words: I. Gonchar, folk culture, museum displays